

sával, a becsületes jövőre vonatkozó ígéretekkel viszonylag könnyen kezelhetők. Új receptre akkor van szükség, ha a jövő biztosítására nincs az addigi kereteken belül elképzelés, márpedig a gazdaság gondjaival ez volt a helyzet. A szovjet típusú kommunizmus országai számtalan módon próbálták gazdaságukat a Nyugattal versenyképessé tenni, egyáltalán, a problémákat felszámolni. Hollander a rendszert valójában megreformálhatatlannak látja, éppen Magyarországra hivatkozva mondja: a kádári vezetés elment a reformokban odáig, ameddig egy ilyen berendezkedésű ország egyáltalán elmehetett, „de végül e reformok egyike sem bizonyult elégségesnek a rendszer fennmaradásához”. Persze ha azt olvassuk, elmentek a határokig, felvethető: hol vannak ezek a határok, vagyis miben rejlik a rendszer lényege, mi az egyértelmű ismérve? A változtatásoknak mindenesetre mindig az szabott gátat, hogy a párt politikai hatalma nem gyengülhet. A szovjet típusú rendszerekben úgy hitték, a piacgazdaság megteremtése, egykori kifejezéssel „a kizsákmányolásra alkalmas magán-

tulajdon” megrendítené a rendszer alapjait. A szempont szociológiai értelemben egyébként egykor is eléggé abszurdnak hatott, hiszen világos volt, hogy a névleg hatalmon lévő munkásosztály boldog lett volna, ha csak közel olyan körülmények között élhet, mint a nyugati „kizsákmányoltak”. Mindenesetre a Szovjetunió és a szatellitországok vezetői, szemben a kínaiakkal, nem látták, hogy ugyanúgy, ahogy a jobboldali diktatúrák, autoriter rendszerek összeegyeztethetők a hatékony, a magántulajdonnak tág teret engedő piacgazdasággal, ez az eredetileg magát baloldalinak tekintő, pártállamra épülő diktatúrákban is megvalósítható. Vagyis az érintett vezetők valóban azt hitték, hogy csak a politikai rendszer változtatásával tudják a gazdaság működőképességét biztosítani, a kommunista rendszer tovább nem reformálható. Utólag azonban látható, ebben is tévedtek.

Paul Hollander: Megrendült hit és továbbúnt akarat. Az egyén szerepe a szovjet kommunizmus bukásában. Fordította: **Farkas Ákos.** Budapest, 2024, Rubicon Intézet. 268 oldal, 6990 forint.

Kőrösi Imre

A kéjvágyó szerzetes

Esterházy Péter utolsó olyan könyve, amely még az életében jelent meg, a *Hasnyálmirigynapló* volt. A Magvető ugyancsak 2016-ban, az író halálának évében adta ki a *Drámákat* is, majd két év múlva *Az olvasó országa* címmel a 2003 és 2016

között írt esszéket és újságcikkeket. Esterházy színpadra szánt művei – Nadaséihoz hasonlóan, de eltérően mondjuk Spiróéitól – előadva sokkal jobban képesek kifejtetni a hatásukat, mint olvasva. A drámakötet talán ezért sem lehetett éppen bestsel-

ler, és már csak azért sem, mert az ilyen műfajú könyvek még a verseknél is kevésbé kelendőek.

A cikkgyűjtemény is különös könyv volt: ha az író megéri, biztos nem abban a nehezen emészthető, majdnem nyolcszáz oldalas formában adja ki, mint amelyben a kiadó az olvasókra omlasztotta. A fekete szín által dominált, kedélytelen borító mellett a vastagsága is elriasztóan hatott: a komor megjelenésű könyv oldalszámra még a *Harmoniánál* is terjedelmesebb, e tekintetben csak a *Bevezetéshez* mérhető. Publicisztikát – ezt a természetétől folytán sokszor hamar aktualitását veszítő műfajt – ekkora terjedelemben még Esterházytól sem könnyű befogadni. Ráadásul a kötet anyaga egész politikai rendszereken ível át, a Fidesz kormányzása előtti írásokat gyakorlatilag történelmi dokumentumokká avatva. Az olvasó sokszor csak csodálkozva irigyli a húsz évvel ezelőtti problémákat.

Amellett nem hiszem, hogy Esterházy hiánytalanul kiadta volna az ÉS-ben megjelent, olyan rövidke glosszáit, mint azt, amelynek címe *Nyári időszámítás, avagy köll mán a vitézség*, aláírása *A Tenkesch kapitánya*, szövege pedig a következő: „Mind den évben ellopnak tőlünk egy órát. A múlt héten megint. Szemét komcsik.” Ha csak az tudjuk a szövegről, ami alatta zárójelben áll, mármint hogy 2007-ben jelent meg, azzal semmi se megyünk: a glosszához sajátos módon az is hozzátartozik, hogy a lap március 30-ai számában, vagyis a tavaszi óráátállítás utáni héten látott napvilágot.

Első kiadásban ugyancsak még 2018-ban jelent meg a Moleskin-noteszek formátumát idéző, rendkívül apró betűs Poket könyvek sorozatá-

ban a Dés László által válogatott „*És mesélni kezdtem*” című breviárium, amely az író tizenkét könyvéből közölt szemelvényeket, és ugyanebben az évben adta ki a Corvina a 2016-os drámakötet után külön, Nádler István képeivel, a *Hét utolsó szó* című színművet is.

Olyan könyvre tehát, amely kötetben még meg nem jelent Esterházy-írásokat közöl, hét évig, egészen mostanáig kellett várni. A könyv *Vanni van* címmel interjúkat – pontosabban, mint az alcím mondja, *Válogatott beszélgetéseket* – tartalmaz, háromszáz szövegoldalal. Az egy híján húsz beszélgetés között több olyan is akad, amely valóban szétfeszíti az interjú kereteit, és inkább két fél párbeszédként olvasható. Ilyenek például a Keresztury Tiborral, Vickó Árpáddal, Selyem Zsuzsával és Kappanyos Andrással készült beszélgetések, amelyek közül az utóbbi harmincöt oldalas, tehát az átlagnál kétszer terjedelmesebb, és csaknem a felében (egészen pontosan a szöveg negyvenöt százalékaiban) Kappanyos beszél.

De haladjunk sorjában. A kötetet Pál Sándor Attila ötoldalal szerkesztői bevezetője nyitja. Ebben a formában, a maga pedáns lábjegyzeteivel és Esterházy stílusát imitáló mondataival (például: „Egyetlen rabsága a munkája. A vonatkozó kérdés, hogy mik legyünk, ezek-e vagy azok, itt értelmezhetetlen”) a könyv élén a szöveg kissé tolakodónak látszik, jobban mutatott volna utószóként. De a kötet végén így is vannak mellékszövegek: a *Bibliográfia* az íróval magyar nyelven készült írásos interjúk lehető legteljesebb listáját közli, illetve *Névmutató* is található a könyvben. Fel-tűnő, hogy ennek tanúsága szerint milyen sokszor kerül szóba a beszél-

getések folyamán Mándy és Tandori, illetve hogy milyen ritkán Örkény, és hogy Márai egyszer sem. Örkény kétszer szerepel, de ebből egyszer a kérdező szövegében: talán érdemes lett volna az ilyen előfordulásokat – vagyis amikor valakit nem Esterházy, hanem az interjú készítője említ – megkülönböztetni, mondjuk dőlt betűvel jelölni.

A kötetzáró interjút Fabiny Tamás készítette, és *A Márk-változatról* szól. A bibliográfia szerint ez Esterházy utolsó hosszabb beszélgetése: a listán ezután már csak öt másik következik, amelyek, talán a legutolsót, Szegő Andrásét leszámítva, kivétel nélkül egy-két oldalasak.

A könyv tartalmazza Esterházynek a *Bibliográfia* tanúsága szerint első interjút is, amelyet fiatal újságíróként Kontra Ferenc, a későbbi író készített a jugoszláviai *Magyar Szónak* 1982-ben, és amely olyan korai, hogy a második interjú csak 1988-ban követte. (Érdekes, hogy az első hat közül négy a *Magyar Szóban* jelent meg, egy másik ugyancsak az akkori Jugoszláviában, Lendván, és csak egyetlenegy van köztük, amely hazai folyóiratnak készült, igaz, ez Keresztury Tibornak az ebbe a kötetbe is beválogatott emlékezetes beszélgetése az *Alföldben*.)

Az első, alig több mint háromoldalas interjúnak csak történeti dokumentumértéke van, és nemhogy semmit sem mutat a későbbi sziporkázó, önironikus Esterházyból, de a válaszok karót nyelt stílusa egyenesen összeegyeztethetetlen a karakterével: „Kétféle világot bontottam ki (...) eltérő tartalmi és formai eszközökkel. Ezúttal is megfelelő formákat kísérleteztem ki a közlésekhez”. Vagy az Ágnes cselekményéről szólva: „aktuális problémákat, napjaink gondjait

tartalmazza”. Vagy: „Ottlik Géza, aki egyik írói példaképem, májusban lesz hetvenesztendő.” Ezekből a megfogalmazásokból világos, hogy az interjú nem Esterházy saját szavait adja vissza, hanem a szöveg a fiatal riporter átírata. Nyugodtan kimaradhatott volna a kötetből.

A különböző interjúk bizonyára különböző módszerrel készültek. Tudtommal van olyan beszélgetés, amelynek megszerkesztett szövegét Esterházy elolvasta, és utólag itt-ott újabb szellemességekkel dúsította. Keresztury Tibor interjúja ezzel szemben alighanem eleve írásban készült: Esterházy feleletei valósággal esszéisztikusak, ráadásul az egyik kezdete írásos szöveget sejtet: „Kicsit eluntam már a válaszaimat (pedig kitűnők a kérdések), úgyhogy próbálok rövidebb lenni.” Az egyenrangú felek beszélgetésének legjobb példája a Petri-interjú, amit az is mutat, hogy a költő nemcsak kérdez, hanem magáról is beszél, például a hittel kapcsolatban: „meglehetősen sok Istenről szóló verset írtam, holott nem-hívőnek tudom magam”, vagy a családi háttéréről: „úgy éreztem, bár igazán szeretetteljes családi környezetben nőttem fel, hogy túl sok hatalom nehezedik rám. Az anyámé, a nagyanyámé, a tanároké, és hogy ez ellen lázadni kell.”

Kappanyos András megszólalásai olykor nem kérdések, hanem valóságos miniesszék, de hát a szöveg maga sem igazi interjú, hanem párbeszéd. Ezért aztán még az efféle, egyszerű eldöntendő kérdésbe torkolló fejtegetések sem visszatetszőek, pedig bármely újságíró-iskolákban szigorú tiltás alá esnének: „*Balzacot én is fel akartam hozni. Az irodalomtörténet, ugye, alapvetően a nagy művek története. Nagy mű meg talán az tud*

lenni, amelyik nagyon komplex módon reagál egy társadalmi-történelmi konstellációra. Nem? Esterházy válasza: „Lehet, hogy így van.” (Kár, hogy kimarad a megjegyzés, amely a folyóiratközlésben még olvasható volt: „majdnem nevet”) Közben ilyen kissé kelekótya röptéknek is tanúi lehetünk: „[KA:] *Van ez a fiatal német rendező, Ostermayer...* [EP:] Ja, aki a Schaubühnén van... [KA:] *Rendezett egy olyan Nórát...* [EP:] Igen, láttam is. [KA:] *A géppisztolyosat?* [EP:] Azt, azt.”

Zilahy Péter is személyes, de modorosán: a kötet címét adó beszélgetésében ő rutinos, bennfentes, bátran okoskodó, link profinak mutatkozik. Neki is vannak a válaszoknál hosszabb kérdései, de ez esetben ez nem válik az interjú előnyére: „[ZP:] *Még soha nem találkoztunk felkérésre, ezért mielőtt megérkeztél, elképzeltem, hogyan kezdenék egy beszélgetést Esterházy Péterrel. Arra gondoltam, beszéljünk a földrajzról, ami nemzetközi téma, ha már egy külföldi újság jóvoltából ülünk itt a konyhában.* [EP:] Jó.”

A szövegekben olykor vannak önisméltések is, de éppen csak annyi, hogy inkább motívumoknak hatnak. Az interjúk inkább változatosak, témájukban, terjedelmükben és hangulatukban is. Érdekes azt olvasni, hogy „nem számít, hogy a szerző fasiszta vagy demokrata, vagy mit csinált a feleségével, hogy derék ember-e, vagy jó hazafi-e, csak az számít, ami a papíron van”. Színészekről lehet olyat hallani, hogy magánemberként a legtragikusabb pillanatokban is figyelik magukat, hátha a gesztusaik használhatóak lesznek a színpadon. Esterházy ezt mondja önmagáról mint íróról: „Nekem nem kell a férfiasság hagyományos ízéhez tartanom ma-

gam, akkor sírok, amikor akarok, el is sírtam magam, és ahogy kimentem a fürdőszobába, látom ezt az ötvenéves hülye férfit pacsmagos arccal sírni. És nézem a tükröt, és rögtön az jut eszembe, hogy ez a jelenet szépen fölhasználható valamihez. De ez nem azt jelenti, hogy én egy őszintétlen bohóc vagyok, mert rendszeren sírtam, rendes fájdalommal, rendszeren összeszorult, rendszeren keserű volt a szívem, rendszeren minden valóságos volt. De az a pillantás is valóságos volt, ahogyan belenéztem a tükörbe, és azt mondtam: nem elfelejteni, ez még valahol szépen fölhasználható.” Ugyancsak érdekes, ahogy beavat a *Harmonia* írásának munkamódszerébe, ahogy már-már önelemez. (Mindhárom példa a Vickó Árpáddal készült nagy interjúból.)

A Keresztury Tiborral és Székely Judittal készült beszélgetésben tömören felvázolja pályaképének egy szakaszát, mégpedig szokatlanul önkritikus módon: „nem a *Bevezetés* után, hanem a *Termelési regény* után volt előttem ilyen nagy sötét (...), az volt a hihetetlen szerencsém, hogy ez a nagy sötétség mindössze súlyos másfél hónapig tartott el, egy perccel sem tovább. Más kérdés, hogy egy nappal a másfél hónap lejárta előtt az ember még nem tudta, hogy holnap vége van. Akkorra eszeltem ki a *Bevezetés* szerény tervét, ami látszott, hogy tíz évre megoldja a gondjaimat. A *Bevezetés* után nem így volt, az valami-képpen organikusabb volt a Csokonával – attól kezdve én tulajdonképpen mindig a *Harmonia caelestis* körül forogtam. A barokk nyelv is erről szólt már, a *Hrabal*nál és a *Dunán*ál is azt látni, hogy ez a család-dolog bejön, de nem találja meg még a formáját, vagy nincs annyi helye ott, csak annyi, amennyi, és így tovább.”

A kötet szöveggondozása alapos, kár, hogy továbbörökít egy-két kellemtelen sajtóhibát. A 24. oldalon: Osvát Ernő vezetékeve végén nincs h betű, Kulcsár Szabó Ernő kettős vezetékeveiben pedig (217.) nincs kötőjel. Van viszont a *Termelési-regény* címében, ami a kötetben helyesen szerepel (153.), szépen javítva a Keresztury-Székely-féle interjú eredeti helyén, a *Literán* még kötőjeltelen formát. A 215. oldalon, az első közlésnek megfelelően, ezt olvashatjuk: „Prágában voltunk egyszer KAF-fal és Parti Naggyal, mentünk, sétáltunk, és lábjegyzeteltük a várost körben”. Itt talán javítani lehetett volna: az utolsó szó helyesen alighanem inkább ez: „közben”. A 209. oldalon a könyv szövege megőrzi a forrás sületlenségét: „kamanduli” szerzetesrend nincs, csak kamalduli. (A rend egykori majki remeteségének egyik kis házában élt az író apai nagymamája.)

Nem tudom, a kötet mekkora üzleti siker lesz, de a korábbi könyvek új kiadása mellett érdemes lenne elgondolkodni egy akár németül készült szövegek fordítását is közlő, újabb interjúválogatás kiadásán vagy – mert ha éppen ilyen témában írt, Esterházy egyszerűen a legjobb gasztronómiai szakíró volt – az éttermi cikkek összegyűjtésén.

Ez annál is fontosabb kérdés, mert az író születésének hetvenötödik évfordulója előtt, de attól talán nem függetlenül – „a Fehérvári Irodalmi Napok keretében az Írók a nyomdában sorozat részeként” mindössze száz példányban – megjelent rokon-szenvesen hódoló, kedves, fájdalmas kis könyvében, a *Csak egy szóban* Németh Gábor azt írja: „Ami az ún. irodalmat illeti, nos, hát, fájdalom, az a helyzet, hogy a *korpusz* a szerző

halálával életbe vágóan fontos képességét veszítette el: a váratlanságra való készenlétet.” Németh ezután Esterházy egy kedves történetét idézi, amely egyébként a *Vanni van* kötet egyik interjújában is elhangzik. Arról van szó, hogy az öreg Hidegkuti Nándorral futballozva egy ponton az író azt tapasztalta, hogy az Aranycsapat egykori tagja minden épeszű futbalistával ellentétben nem a meglévő lehetőségekből választ, hanem látszólag teljesen észszerűtlenül hátralép egyet, amivel viszont egészen új teret hoz létre maga körül. Hogy tehát ez a váratlanságot, kiszámíthatatlanságot nem tudja nyújtani az immár lezárt életmű.

Éppen ezért fontos, hogy újrarendeződjön, például az olyan, kötetben kiadatlan szövegeket közlő könyvek révén, mint a *Vanni van*, illetve hogy az értelmezők olyan könyveket írjanak, mint a *Csak egy szó*, mozgásba hozva, vagy új összefüggésekbe, akár saját munkásságuk kontextusába helyezve az életművet. Németh Gábor könyve, amelyben tizenkét különböző alkalomra született szöveg olvasható – és amelyek között van olvasónapló, köszöntő, pastiche és posztmodern tréfa is –, a fiatalabb pályatárs Esterházyképeinek a lenyomata, amelynek lapjain személyes tartalommal telik meg a címben idézett „szó” („Esterházy”).

Közhelyszámba megy, hogy a posztmodernnek leáldozott. Ez azonban nem kiürülést jelent, hanem éppen ellenkezőleg: azt, hogy valami megtelt, és az újabb írógenerációk műveinek vagy egyszerűen csak újabb irodalmi alkotásoknak ott már nincs több hely. Esterházy is érzekelte ezt, és utolsónak bizonyult pályaszakaszán maga is a hagyományosabb elbeszélés irányába tájékozódott. De

azt is pontosan érzékelté, hogy nem lehet úgy csinálni, mintha a magyar prózairodalomban a hetvenes-nyolcvanas évektől mi sem történt volna: bizonyára ezért illette a történetmesélős, reflektálatlanabb poétikát a nem feltétlenül elismerő „új egyszérség” címkével, például a Selyem Zsuzsa által készített interjúbán, és ezért próbálta jogaiba visszaiktatni a komplexitás fogalmát, amelyet az óvatos kiadói kezek még a könyvek fülszövegéből is száműztek, nehogy elriassa az olvasót a bonyolultság.

A *Vanni van* nem a legkomplexebb Esterházy-könyv, de arányos, érdekes és értelmes válogatás az interjúknak abból a műfajából, amely a szerző halála után tíz évvel fontosnak és elevennek bizonyult: pontos szövegei egy „kéjvágó szerzetesként” fegyelmezett és kíváncsi írónak.

Esterházy Péter: Vanni van. Válogatott beszélgetések. Budapest, 2025, Magvető. 344 oldal, 5999 forint.

Csepli György

Az eljövendő szó

A németek megtanultak hallgatni a holokausztról, de nincsenek szavaik, melyekkel kimondhatnák a kimondatlant. Páratlan esély volt a kimondásra, amikor a német nyelv két felülmúlhatatlan mestere, Martin Heidegger és Paul Celan 1967. július 25-én a filozófus hegyi rejtkehelyén összeültek egy beszélgetésre, melyben szó esett a kútról, a madarokról, az égről, de másról nem. A holokauszt örvényéből megmenekült zsidó költő hiába várta, hogy a nemzetiszocialista párt egykori tagja, a huszadik század egyik legnagyobb filozófusa beszéljen a látogatót és a vendéglátót végzetesen összekötő s egyben elválasztó múltból. Heidegger néma maradt, s a találkozót követően, Hitler hatalomátvételnek harmincötödik évfordulóján Celannak írt, de el nem küldött levelében csak annyit jegyzett meg, hogy „sok mindenről hallgattunk

együtt, de azt gondolom, hogy egy napon még kimondatik a kimondatlan.”

Berlinben járva a város közepén nehéz kikerülni a holokausztban elpusztított zsidók emlékét őrző hatalmas kőrengeteget. Az emlékműtől nem túl messze van a Zsidó Múzeum, melynek labirintusában rejtőzik a sötét, alig megvilágított Hallgatás Terme. Daniel Liebeskind műve mindkét építmény, a hátborzogató csend a holokauszt hatmillió megölt, elnémított áldozat helyett szólítja meg a látogatókat.

A német nemzetiszocialista múltból Németországban sok szó esik, ennek példája a mozikban most bemutatott, Goebbelsről szóló film is, mely akár csak a berlini Zsidó Múzeum kiállítása, beszédes, látványos, de a sok kép és szó mögött búvik a hallgatás, ami egészen más, mint a Hallgatás Termében ránk törő csend. A szavak nél-